

XVIII. századi főúri könyvkultúra maradványai egy elfeledett XXI. századi könyvtárban

Rekonstrukciós kísérletek – Arad, Megyei könyvtár

Az aradi Biblioteca Judeteana „A. D. Xenopol” megyei könyvtár régi gyűjteményében mintegy tíz éve indultak meg azok a kutatások, amelyek a páratlanul gazdag állomány kialakulásának történetét igyekeztek rekonstruálni. Ennek a munkának legfőbb célja a tekintélyes XVIII. századi könyvanyag eredetének és egykori gyűjtőinek feltárása volt. 1945 óta feldolgozatlanul és rendezetlenül tárolták a könyvtár tulajdonába a XX. század elején került kimagasló jelentőségű magángyűjteményeket. Jelenleg is tízezer kötetre tehető 18. századi francia, több ezer német és latin, angol és olasz, valamint nagy számú magyar nyelvű, régi könyv található Aradon. Feldolgozatlansága és rossz állapota ellenére ez a könyvanyag a felvilágosodás időszakát tekintve egyike a legjelentősebbeknek a Kárpát-medencében. Gazdagságát európai mércével mérve ismerjük csak fel, amennyiben kutatásra érdemesnek tartjuk azon könyvgyűjtőink gyűjtőtevékenységét is, akik ugyan magyar nyelvű kiadványok gyűjtésében különösebben nem jeleskedtek, ám az általuk létrehozott könyvtárak nyelvi, szakonkénti, műfaji összetétele alapján számos hasonlóság mutatható ki az európai társadalmi és kulturális elit könyvgyűjtési szokásaival. A jelenleg összesen 22 ezerre becsült régi könyvek (1799 előtt megjelent) állományának e sajátos kialakulása páratlan lehetőséget kínál egy adott korszak (a XVIII. század második fele), és egy kulturálisan jól definiálható társadalmi kör megváltozott olvasói igényeinek kutatásához.

Tekinthetjük akár véletlennek is, hogy éppen Aradon maradt fenn két olyan, a XVIII. század második felében alapított magyar főúri könyvtár, amelyeket más-más okból, de ezt a korszakot tekintve a legjelentősebbek között kell számon tartanunk. Mind az Orczy, mind a Csáky–Erdődy-gyűjtemény a történeti Magyarország éppen ellenkező égtájáról érkezett ide, s mire majd száz évvel később eredeti állományuk véglegesen közgyűjteménnyé vált, mindkettő kiegészült, felduzzadt több későbbi gyűjtő, könyvtárvásárló saját, szintén nem jelentéktelen gyűjteményével.

Az Orczy-könyvtár esetében kivételes módon egy több generációs családi könyvtár kialakulását és fejlődését lehet megismerni. A Csáky–Erdődy házaspár francia könyvgyűjteményének későbbi sorsát nyomon követve pedig jelentős gyűjtőket sikerült a XIX. század fordulójáról feltárni, akik maguk is francia könyvrajongók lévén, hasonló érdeklődésük alapján vásárolhatták meg és gyarapíthatták saját könyveikkel az eredeti állományt.

E két legfontosabb magángyűjtemény mellett még több jelentős Arad megyei személyiség 18. századi könyvagyatéka került ide, mint Forray Andrásé, Fábíán Gáboré vagy az idősebb Vásárhelyi Jánosé. A megyei könyvtár régi könyvek gyűjteményének gazdagsága egy adott korszakra, az 1770–1800 közötti időszakra nézve egyedülálló összehasonlító könyvtár és olvasmánytörténeti kutatásokat tesz lehetővé. A fennmaradt könyvtári katalógusok, a kézbe vehető könyvek, és a bennük lévő bejegyzések – kiegészítve a családi levéltárakban található könyvekre vonatkozó adatokkal – a külföldi, elsősorban francia, felvilágosodás-kori könyvtermés hazai terjedésének és recepciójának feltárásában jelentenek kiemelkedő kutatási terepet.

Az aradi Atzél család könyvtára

Aradnak ezt a kincsét lehet, hogy azért sem ismerjük eléggé, mert nem a város történelmi múltjának öröksége, biztosítva a történelmi folytonosságot a XVIII. század és a jelenkor között, hanem egy, a XIX–XX. század fordulóján nagy lendülettel fejlődő város kulturális fel-emelkedésének gyümölcse.

Arad a XIX. század utolsó harmadától, különösen pedig a 20. század első évtizedében óriási fellendülésen ment keresztül. A város kulturális fejlődésében fontos szerepet játszott az 1881-ben megalakult Kölcsey Egyesület, amelyik mint irodalmi és közművelődési társulat a kezdetektől fogva vásárolt és gyűjtött könyveket saját könyvtára számára. 1903-ban az Egyesület egy kulturális központ építésének tervét vetette fel: ennek eredménye lett a Maros partján 1913-ban megnyitott Közművelődési Palota épülete koncertteremmel, múzeummal és könyvtárral. Eckhardt Sándor 1917-ben ebben az épületben tanulmányozhatta a Csákyak francia könyvgyűjteményét, ahol egészen a 70-es évekig működött még a könyvtár, hogy aztán számos viszontagság után átköltözzön jelenlegi helyére. A helytörténeti tanulmányokból úgy tudjuk, hogy a Kölcsey Egyesület folyamatosan gyarapodó könyvtárának 1895-ben még csak 3141 könyve volt.¹ 1912-ben azonban már 40868 darabot említenek, amiben benne foglaltatik Atzél Péter kb. 15 000 darabból álló gyűjteménye is.² Valószínűleg 1905 körül vásárolta meg az Egyesület állami segítséggel tízezer korona áron az Arad megyei birtokos báró Atzél család könyvtárát, amelyiknek részét képezte a Csáky–Erdődy-gyűjtemény is.³

A közeli Borosjenő várát is birtokló Atzélók az 1870-es évek végén komolyan eladósodtak, s ennek következményeképpen adták el a már évtizedek óta meglehetősen hanyagul kezelt könyvtárát.⁴ Erre utal György Aladár *Magyarország Köz-és Magánkönyvtárai* című korabeli felmérésének két megjegyzése: a XIX. század második felében „Sikulán egy célszerűtlen nagy nedves teremben, részben a padlón összehalmozva, felvigyázat nélkül hevert a tekintélyes családi könyvtár, s ezért sok tekintetben nagy kárt szenvedett.”⁵ „A könyvtár jelenleg teljesen rendezetlen, s csak egy, a jelenlegi tulajdonos nevelője, Szabó Alajos által készített beszerzési jegyzék létezik. Jelenleg sok mű elromolván, a könyvtárban alig lehet több 10 ezer könyvnél.”⁶

Feltehetőleg valamikor az 1810-es évek végén vásárolta meg a Csáky–Erdődy-könyvtárát Atzél Péter apja, Atzél János, amelyet 1807/1808 táján szánt eladásra a grófnő, Erdődy Júlia.⁷ Erre utal az az aradi könyvtárban legújabbán előkerült kéziratos katalógus, amely a harmadik általam ismert és Aradon őrzött összeírása XVIII. századi francia könyveknek. A *Catalogue des livres français qui se trouvent dans la Famille d'Atzél à Boros-Jeneo* című, szakokra bontott jegyzékben egy latin nyelvű kis cédula található Atzél János aláírásával: eszerint 1817 októberében saját részére kivett két könyvet borosjenői könyvtárából. A jegyzékben szereplő több ezer, szinte kizárólag XVIII. századi, francia könyv tehát 1817-ben már a tulajdonában volt.

A katalógus feldolgozása még a kezdeteknél tart, annyi azonban már most tudható, hogy ez lényegében egy harmadik összeírása a Csákyak francia könyveinek, kiegészülve több ezer nem tőlük származó kötetel.

¹ Dr. SOMOGYI Gyula, 1913, 34.

² *I. m.* 34.

³ *I. m.* 47.

⁴ Márki Sándor, 1892–95, 659.

⁵ György Aladár, 1885, 79.

⁶ *I. m.* 79.

⁷ Vö. György Aladár megjegyzése Atzél Jánosra vonatkozóan 79.

Farádi Vörös Ferenc könyvei

Időben visszafelé haladva jutunk el a Csákyakat az Atzélokkal összekötő harmadik személyhez, aki minden bizonnyal rövid ideig, de annál nagyobb becsben tartva birtokolta a Csáky-Erdődy gyűjteményt. A XVIII. századi magyar művelődéstörténet előtt még szinte teljesen ismeretlen farádi Vörös Ferenc possessori bejegyzésével, vagy szép ex-librisével ellátott könyvek nagy számban sorakoznak az aradi régi könyves raktár polcain. S noha a bejegyzések hallatlan pontossággal rögzítették, hogy e talányos könyvrajongó mikor, melyik kereskedőtől és mennyiért vásárolta meg egyes könyveit, sajnos kiletéről még vajmi keveset lehet tudni. Eckhardt Sándor már megpróbálta összekapcsolni az egymáshoz egyébként több szálon is kötődő Atzél és farádi Vörös család történetét a könyvtár szempontjából, hiszen a farádi Vörösök egyik ága Arad megyében telepedett le a XVIII. század végén, és egyes tagjai az Atzél birtokainak igazgatásában is részt vettek.⁸ Az Arad megyei farádi Vörösök között kutatva bármennyire is kézenfekvő lenne, nem találtunk egyetlen olyat sem, aki könyvtárát eladhatta volna az Atzél családnak.⁹

Volt azonban a farádi Vörösöknek egy másik ága, a Fejér megyei ág, amelyik kihalt. Ebből az ágból is többen szereztek maguknak nevet, és feltételezésem szerint farádi Vörös Ferenc ennek az ágnak egyik tagjaként gyűjtötte az Aradon található Vörös könyveket, sőt feltehetőleg az egész Csáky-Erdődy gyűjteménynek is ő volt az első vevője még az Atzél család előtt¹⁰. Farádi Vörös Ferencről annyit tudhatunk, hogy apja Vörös Ignác, Fejér megyei alispán (1770), majd a hétszemélyes tábla bírása (1787) volt.¹¹ Nagybátyja pedig farádi Vörös Antal, (1728–1802), a budai tankerület 1776-ban kinevezett első főigazgatója, aki egyébként maga mellé Atzél Istvánt vette kancellistának.¹² Ferenc Benyák Bernát tanítványa volt a pesti piarista gimnáziumban, s az ő ünnepélyes záróvizsgáján tette közzé Benyák magyar átdolgozásban a francia Brueys apát könyvét „Okos elméknek mulatozásai”(1783) címmel.¹³ Vörös Ferencnek 1783-ban egy latin nyelvű munkája jelent meg.¹⁴ 1796-ban pedig Fejér megyei előfizetője volt Gyöngyösi István „Költeményes maradványainak”.¹⁵

Az aradi könyvtárban számos könyv őrzi Vörös Ferenc tulajdonosi bejegyzését. Az is megállapítható, hogy csak olyan könyvekbe írta be a nevét, amit vásárolt. Néhány kötetben szép ex librisével találkozunk: „FR: VÖRÖS De FARAD BIBLIOTH: felirattal.”¹⁶ Boyer d’Argens *Lettres juives* című 1777-es kiadású könyvében az ex librisen kívül a belső borító bal felső sarkában még a következő fekete tintás beírás is olvasható: „790 P. S. F 15 – vol 8”.¹⁷ A vásárlás évének, a könyv árának, és a kötetek számának e precíz jelölése több helyen is megtalálható. Ahol nincs ex libris, ott a beírás végén a Vörös nevet találjuk. Ilyen a Sylvain Maréchal *Lettres originales de Mirabeau, écrites du Donjon de Vincenne* című 1792-es könyve, ahol ugyanez a típusú possessori bejegyzés áll: „797 PS f. 22- vol 4 Vörös”¹⁸.

⁸ Minderről farádi Vörös Ignác visszaemlékezéseiből sok mindent megtudhatunk. Vö: *FARÁDI VÖRÖS Ignác visszaemlékezései az 1778–1822 évekről*. (Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta és kiadta MADZSAR Imre) Bp., 1927.

⁹ *I. m.* 185.

¹⁰ Vö: GRANASZTÓI Olga, 2005, 174–178.

¹¹ *Farádi Vörös Ignác visszaemlékezései az 1778–1822 évekről*. 6.

¹² *I. m.* 11. Mindez 1776–1779 között történt.

¹³ KOSÁRY Domokos, 1996, 317.

¹⁴ VÖRÖS [Ferenc] Franciscus, 1783.

¹⁵ Dr. MURÁNYI Lajos, 1998/1.

¹⁶ Például: *Adresse à sa majesté l'empereur au nom des Liégeois*. Sedan, 1792., MOLIERE, 1789.

¹⁷

¹⁸ Ez könyv szintén megtalálható a „Vörös” katalógusban az 1214-es sorszámon.

Vörösnek nemcsak néhány francia könyvét lehet így azonosítani, hanem több latin nyelvűt is.

Az egyik érdekesség a *M. Fabii Quintiliani De Instructione oratoria libri duodecim innumeris locis emendati ex recensione Ulrichi obrechtii* című, 1698-ban megjelent könyvben található. Az ex librisen kívül, a belső borítón „Anno 1794. Ex Bibliot. Nitrayana f8. vol 2.Vörös“ felirat áll. Alaposságára jellemző, hogy olykor még a kereskedő nevét is feltüntette, akinél a könyvet vette: *Aristophanis Comoediae ex optimis exemplaribus emendatae studio Rich. Franc. Phil. Brünck, Argentoratensis* „Anno 1799 Pestini a Kilian f.20...Editio optima Vörös.”

Benyák Bernáttal való kapcsolatát bizonyítja a *Bellum Germanicum, hoc est: Ludovici ab Avila et Zunniga, militiae Alcantarensis praefecti, commentariorum de bello germanico a Carolo V. Caes.* című 1620-ban megjelent mű, amelyik Vörös Ferenc ex librisé mellett a következő beírást is tartalmazza: „P. Bernardi Benyak a M.D. Comparatus 1772 3 januar.”

A fent említett francia művek mind megtalálhatóak abban a névtelen kéziratos katalógusban, ami nemrégiben került elő az aradi könyvraktárból. A kék papírba kötött *Catalogue des livres françois* című kéziratos jegyzéket egy kéz írta, és megszakítás nélküli, táblázatos formájú, pontos felsorolása 3651 francia könyvnek. Sem a katalógus készítőjének, sem a gyűjtemény tulajdonosának neve nem szerepel rajta. A jegyzék egy könyvtári elhelyezés rendszerét követve sorolja fel a műveket méretük alapján. A kiadási éveket tekintetbe véve a legkorábbi munka 1605-ből származik, a legkésőbbi 1816-ból. E két időhatár között a művek kilencven százaléka XVIII. századi, azon belül pedig a legtöbb, annak is a második feléből való. A katalógus vizsgálata és összevetése a Csákyak korábbi keletkezésű kéziratos katalógusával egyértelműen bizonyítja, hogy ebbe a jegyzékbe, amely feltevésem szerint farádi Vörös Ferencről származik benne foglaltatnak a Csáky házaspár francia könyvei. Ennek tekintélyes könyvtárnak csupán a francia katalógus alapján összesített állománya 7700 darab könyv. Ehhez a mennyiséghez nem tudjuk mekkora latin és más nyelven íródott könyvanyag társult még, de valószínűleg ezt vásárolta meg a már említett Atzél János, és ezzel teremtette meg a 10–15 ezer kötetre tartott családi könyvtárának törzsanyagát. A Vörös katalógus legkésőbb, 1816-ban megjelent és bejegyzett könyvből kiindulva, és Atzél János 1817-es latin kölcsönző céduláját figyelembe véve 1816/1817-ben történhetett a Vörös könyvtár megvásárlása. Az Atzélok és a farádi Vörösök közötti, régi időkre visszanyúló családi kapcsolatok, noha keveset tudunk is róluk, magyarázatul szolgálhatnak ahhoz, hogy miképpen került e páratlanul gazdag gyűjtemény az újonnan felemelkedett Atzél család birtokába.

Farádi Vörös Ferenc felfedezése annál is inkább figyelemkeltő, mert immár három jelentős XVIII. század végi francia könyvgyűjteményről kell megemlékezni az aradi könyvtár régi könyvek gyűjteményének ismertetésekor. Vörös Ferenc maga által gyűjtött francia könyvei, mintegy másfél ezerre tehetők, de jelenleg senki sem tudja megmondani, hogy a könyvraktárban sorakozó megannyi latin könyvből hány származik tőle. Egy ilyen jelentőségű gyűjtő felbukkanása szükségessé tenné a további kutatásokat, valamint művelődéstörténetünkben betöltött helyének meghatározását.

A Csáky–Erdődy házaspár könyvgyűjteménye

Nem sokkal a Közművelődési Palota 1913-as megnyitása után kezdett el foglalkozni az ifjú történész, a város szülöttje, Eckhardt Sándor az új könyvtárban felhalmozott nagy mennyiségű

régi, francia könyvvel. Első, kutatásait összegző tanulmányát 1917-ben publikálta.¹⁹ Ekkor találta meg a Csáky Istvánné Erdődy Júlia aláírásával ellenjegyzett *Catalogue des livres français, italiens etc.* című, kéziratos, bőrbe kötött katalógust is. Gróf Csáky István 1765-ben lépett házasságra gróf Erdődy Júliával. A Zemplén és Szepes megyében birtokos házaspár a francia könyvek gyűjtését az 1760-as években kezdte meg, az utolsó könyveket pedig 1807-ben szerezték be. A gyűjtés 1807/1808 táján történt lezárultát a grófné aláírása bizonyítja, amelyet ott találunk a katalógusban minden egyes szakcsoport alatt. A 2330 tételből, és mindösszesen 5160 kötetből álló kizárólag francia nyelvű műveket tartalmazó gyűjtemény minden bizonnyal Homonnán, a házaspár állandó otthonának számító kastélyban volt elhelyezve. A levéltári kutatások alapján feltételezhető, hogy a francia könyvgyűjtemény csupán egy külön választott része volt a gazdag családi könyvtárnak²⁰. A levéltári kutatások azt is megerősítették, hogy a fennmaradt Csáky könyvtárként ismert állomány valójában Erdődy grófnő saját gyűjteménye volt, amely leginkább az ő karakteres olvasmányízlését, érdeklődését tükrözi.

A sajátos szakrendszert követő, kilenc részre osztott könyvjegyzék alapján egyértelműen kiderül a gyűjtemény szépirodalmi orientációja. A szakmegnevezések többsége lényegében a szépirodalomnak nevezhető főosztály speciálisan XVIII. századi, új irodalmi műfajai szerint meghatározott alcsoportoknak feleltethető meg (költészet; levelezés; regény; mesék és elbeszélések; vegyes történeti, filozófiai, kritikai írások; történeti munkák, filozófia; lexikonok és útleírások). A nyolc különböző kategóriából négy a szépirodalmon belüli prózai műfajokat vagy műfaj szerinti csoportokat választja szét és ez újszerű, mondhatni modern szemléletet tükröz, különös tekintettel a regény külön csoportot képező megjelenésére. A katalógus szakrendje alapján pedig feltűnő a regény alá sorolt művek elsőprő fölénye a többi kategóriához képest. Az összes, azaz 2330 műből 567-címet soroltak ide, ami összesen 990 darab kötetet tesz ki. Ezt követi a „vegyes” elnevezésű szak 383 tétellel, utána a „történeti munkák” 340 tétel, „költészet” 312, „levelezés” 288, „mesék és elbeszélések” 191, „filozófia” 178 és „lexikonok és útleírások” 91 tétellel. Ezek az arányok, még ha az egyes szakok között előfordulhat átfedés, sokat elárulnak a gyűjtemény jellegéről. A katalógus keletkezését tanulmányozva megállapítható, hogy négy különböző alkalommal három különböző személy jegyezte be a felhalmozódott könyveket. A katalógus készítői, a leltározott könyvek megjelenési dátuma alapján, először 1790-ben, másodszor 1792-ben, harmadszor 1805-ben, negyedszer pedig 1807-ben bővítették a leltárt. Egyik kézírás sem hasonlít sem Erdődy Júlia, sem Csáky István írására. A katalógus keletkezésének módja megerősíti, hogy a Csákyaknak nem volt könyvtárosa. A nagy kihagyásokkal, szakaszosan bővített könyvleltár egyedülálló lehetőséget teremt arra, hogy nyomon követhessük a különböző időszakokban beszerzett könyvek szakonkénti gyarapodását, s ezen keresztül az olvasói érdeklődés változását.

Az Orczyak könyvtára

Az aradi könyvtár másik jelentős főuri gyűjteménye az Orczy család XVIII. századi könyvtára. Csupán az 1960-as években olvasztották be a megyei könyvtárba, ezt megelőzően majd száz évig az 1873-ban alapított Királyi Főgimnáziumban volt. Ott egy másik, főként XIX. századi és magyar nyelvű könyveket magába foglaló kb. 3 ezer kötetes magángyűjteménnyel, az

¹⁹ ECKHARDT Sándor, 1917.

²⁰ Vö.: GRANASZTÓI Olga: *Francia könyvek magyar olvasói . A tiltott irodalom fogadtatása Magyarországon 1770–1810.* 155–158.

Arad megyében birtokos Vásárhelyi család gyűjteményével együtt tárolták, ezért lett a neve Orczy- Vásárhelyi könyvtár, amelyet a könyvekben lévő pecsét minden egyes esetben igazol. 1998-ban megkezdett kutatásaimkor megbizonyosodtam arról, hogy legalábbis a francia könyvek tekintetében ez az állomány szintén fennmaradt, feltételezhetően kevés hiánnyal. Az Orczy könyvtár francia könyveiről ugyancsak létezik egy külön jegyzék, noha ez egy 1946-ban, a gimnáziumi könyvtárban kutató egykori diák magánszorgalmából készült. A nemrégiben előkerült, bibliográfiai részletességgel összeállított, 1776 művet felsoroló jegyzék immár összehasonlító vizsgálatok elvégzését is lehetővé teszi a nagyjából egy időben keletkezett főúri könyvtárak francia állományai között. Az Orczyak francia könyvjegyzéke ugyanakkor azért is pótolhatatlan dokumentum, mert egyelőre nem rendelkezünk semmiféle eredeti katalógussal könyvtárunkhoz, csupán a liceumi időkből származó, Orczy-Vásárhelyi könyvtár közös katalógusával, amelyet a gimnázium igazgatója 1895–1906-között készített²¹.

Az aradi helytörténeti feljegyzések alapján ez a többgenerációs gyűjtemény elsősorban Orczy Lőrinc költő és két fia, főként László valamint József, illetve unokája II. Lőrinc könyvszeretetéből jött létre. Gyöngyösről, II. Lőrinc, Arad megyei főispán halála után kb. tíz évvel, 1870-ben a család adományaképpen került Aradra. 1873-ban, a gimnázium épületének elkészültekor adta át a város a könyveket a tanári könyvtár számára.²² Még ha számos tisztázatlan kérdés van is az Orczy könyvtár kialakulásáról, annyi azért bizonyos, hogy a francia könyveket illetően, válogatott gyűjteménye a XVIII. századi francia könyvtermésnek, amely hűen tükrözi a gyűjtők felvilágosult, haladó szellemét, és elsősorban politikai érdeklődését. Statisztikailag a legtöbb könyv 1765–1780 illetve 1790–1807 közötti megjelenésű, s jóllehet szép számban találunk műveket a francia felvilágosodás filozófusainak munkáiból, mégis legszembeötlőbb jellegzetessége a feltételezhetően elsősorban Orczy László által gyűjtött politikai témájú irodalom gazdagsága. A XVIII. század minden fontos történelmi eseményével kapcsolatba hozható egy-egy mű. A forradalom előtt és alatt megjelent kiadványok száma azonban mindent felülmúl. Kiemelném a megannyi politikai pamfletet, brosúrát, amivel egész Franciaországot elárasztották, és amelyek a Habsburg birodalomban szigorúan tiltottak voltak. A forradalom közben és után megjelent első történeti feldolgozások és kordokumentumok gyűjteménye elképesztő gazdagságban fordul elő. A napóleoni időkre vonatkozó számtalan különféle kiadvány is kézbe vehető, amin nem is csodálkozhatunk, ha felidézzük Orczy László jelentős szerepvállalását a reformer nemesség mozgolódásában a magyar jakobinus összeesküvés idején. A Csáky-Erdődy gyűjteményhez képest lényegesen szerényebb mértékben képviselteti magát a szépirodalom, de néhány karakteres vonás mindkettőt jellemzi. Orczyéknál is szép számban fordulnak elő a gáláns szerzők, a libertinus irodalom akkoriban közkedvelt darabjai. A költészetben is inkább a könnyedebb műfajú, gáláns költők nevével találkozunk. Fel kell még hívni a figyelmet a tekintélyes mennyiségű memoárirodalomra, ebben is a könnyed hangvételű, fiktív emlékiratokra, valamint a kortársak, politikusok, történelmi személyiségek visszaemlékezéseire.

E két, európai mércével mérve is hallatlanul gazdag és egységes felvilágosodás-kori francia könyvgyűjtemény jól kiegészíti egymást, de természetesen átfedések is előfordulnak. Különös szeszélye a sorsnak hogy éppen ez a két gyűjtemény egyesült néhány évtizede az aradi könyvtár raktárának polcain. Mindkettő hosszú utat tett meg, és más-más okból keveredett Aradra, itt azonban csak újra „találkoztak”, hiszen gyűjtőik egykor ugyanahhoz a szellemi körhöz tartoz-

²¹ KARA Győző: Az aradi királyi főgymnasium „Orczy-Vásárhelyi” könyvtárának alapleltára. Az Orczyanum egészének kutatásával, annak történetével H. Kakucska Mária foglalkozik, így a mindösszesen 8 - 9 ezer kötetre tehető egykori családi könyvtár további részeit is ő kutatja.

²² LAKATOS Ottó, 1881, 93, 116. MÁRKI Sándor, 1895, 779.

tak, sőt éppen a könyvek miatt bizonyítottan kapcsolatban is álltak egymással. A két könyvtár között már eredetileg is volt „kommunikáció.”²³ Az egykori (gyöngyösi?) Orczy könyvtárból kölcsönzött könyvek iratai között található egy datálatlan kölcsönző cédula, amelyen hét darab francia könyv szerepel, alatta a könyveket kölcsönkérő személy megnevezésével, aki nem volt más, mint „Gräfin Steffen Csáky”.

Az aradi megyei könyvtár nem csupán tízezernyi XVIII. századi francia könyve miatt egyedülálló, hanem a magyar könyvtártörténetben páratlannak számító, a könyvek eredetét felfedő kéziratos katalógusok mennyiségét tekintve is. A Csáky-Erdődy gyűjtemény első és már ismert francia nyelvű katalógusa mellett újabban előkerült ismeretlen eredetű, de feltehetően farádi Vörös Ferencről származó második számú katalógus, majd az Atzélók saját könyvjegyzéke egy gyűjtemény gyarapodásának történetébe enged bepillantást. Mivel mindhárom katalógus más szempontokat érvényesítve szedte jegyzékbe lényegében ugyanazokat a könyveket (kiegészülve a saját beszerzésekkel), gyűjtő és könyveinek viszonyát olyan komplex módon lehet vizsgálni, amire a könyvtártörténeti kutatásoknak pusztán könyvtári katalógusokból kiindulva nagyon ritkán nyílik alkalma.

18th century collections of the aristocracy in the Arad County library. The Arad County library was established in 1913 and today bears the name of the historian A. D. Xenopol. From the point of view of research into the Enlightenment, its 18th century stock of books must be one of the richest contained in any public library set up in historic Greater Hungary. Despite the setbacks suffered by this library in the nearly one hundred years of its existence, (or paradoxically precisely due to these), several 18th century private collections of aristocrats have been preserved in it, which are of primary importance for Hungarian cultural history. The collections are not only there to be discovered almost in their entirety, but with thorough research they reveal their history, their journey from their place of origin up to the time they arrived in the Arad collection. In discovering the life and history of the private collections, several important 18th and 19th century Hungarian collectors step out of the mists of obscurity and continue to enrich the picture of a period in the history of Hungarian libraries, which from many viewpoints was less exposed up to now.

I introduce the private collections of aristocrats to be found in Arad at present, following the field of interest, the way of thinking and spirit of their former founders in the context of the European Enlightenment. These libraries did not excel in the collection of books produced in the Hungarian Enlightenment, but the wealth of their stocks specializing in foreign books leads us to infer such a wide sphere of interest and up to date education, that it can most readily be compared with the characteristics of the relationship to books of the European social and culture elite.

²³ Az erre utaló forrást Kakucska Mária tárta fel és bocsátotta rendelkezésemre az Orczyak aradi levéltári anyagában kutatva.